

18. Yüzyıl Musul Şairlerinden Basîrî ve Dîvânı

Basîrî As a Poet Of 18th Century Mosul Poets and His Divan

Mehmet ŞAHİN*

Özet

Bu çalışmanın amacı; Basîrî'nin hayatını, eserlerini, şiirlerini, şairlik yönünü tespit edip Dîvânı'ndan hareketle onun edebî değerini ortaya çıkarmaktır. Basîrî, Osmanlı Devletinin son klasik çağı olan 18. yüzyılda yaşamıştır. Ancak bu zaman diliminde yaşayan bazı şairlerin dîvânları gün yüzüne çıkarılamamıştır. Basîrî Dîvânı da bunlardan biridir. Basîrî; Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler söylemiştir. Türkçe Dîvânı dışında Arapça kasideleri, kıt'aları, tahmîsleri, taştîrleri ile birlikte Nâbî ve Fuzûlî gibi şairlere nazîrelerinin olduğu da tespit edilmiştir. Basîrî hakkında bilgi veren kaynaklar büyük oranda Arapçadır. Bu sebeple Irak ve Suriye bölgesi şair tezkireleri incelenerek hayatı hakkında bilgi elde edilmiştir.

Arşiv araştırması yöntemiyle hazırlanan çalışma neticesinde; başta Basîrî'nin Dîvânı olmak üzere, İran Şahı Nadir Şah'ın Musul'u kuşatması sırasında halkın şehri savunmasını ve Nadir Şah'ın yenilgisini anlattığı dört adet *Urcûze*'si, *ed-Dürerü'l-Manzûme ve's-Surerü'l-Mahtûme* ve *Dâdiyye* gibi eserleri tespit edilmiştir. Tek nüshası olan *Dîvân* sadece gazellerden oluşmaktadır. Basîrî gazellerinde büyük oranda klasik divan şairleri gibi aşktan bahsetmektedir. *Dîvânı*'ndaki manzûmeleri âşikâne, rindâne, şühâne, ârifâne ve hikemî tarzda yazılmıştır. Şiirlerinde her ne kadar konu birliği olmasa da bazı gazellerin yek-âhenk olduğu da görülmektedir. Gazelleri daha ziyade aşk, tasavvuf, hikmet ve nasihat gibi konuları içermektedir.

Anahtar Kelimeler: 18. yüzyıl, Musul, Klasik Türk Edebiyatı, Divan, Basîrî,

Abstract

The purpose of this study is to determine the life, works, poems and poetry of Basiri and to reveal his literary value by starting from his divan. Basiri lived in the 18th century, the last classical age of the Ottoman Empire. This century is the period when the divan was written at most, for this reason, it is known as poet and poetry century. However, the divans of some poets living in this period could not be unearthed. Basiri's Divan is one of them. Basiri wrote poems in Arabic, Persian and Turkish. In addition to his Turkish Divan, it was also found that they had poets such as Nabi and Fuzûl, as well

* Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türk-İslam Edebiyatı, mehmetshahin@akdeniz.edu.tr. Orcid Id:0000-0002-2548-211X.

as Arabic eulogiums, stanzas, tahmises and tastirs. The sources providing information about Basiri are mostly Arabic. For this reason, poet tezkires of Iraq and Syria region were examined and information was obtained about his life.

As a result of the study prepared with the archive research method, it was found that especially Basiri's Divan, four Urcûze, ed-Dürerü'l-Manzûme and 's-Surerü'l-Mahtûme and Dadiyye, in which the Iranian Shah Nadir Shah told how citizens defended the city and the defeat of Nadir Shah during the siege of Mosul, were identified. Divan, which is a single copy, consists only of ghazals. In his ghazals, he talks about love like classical divan poets. His verses in his Divan were written in minstrel, rindâne, şühane, arifane and hikemi style. Although there is no unity in his poems, it is seen that some ghazals are monolithic. The general content in his ghazals includes subjects such as love, mysticism, wisdom and advice.

Keywords: 18th century, Mosul, Basiri, Divan, Classical Turkish Literature.

Giriş

Basîri, klasik Türk edebiyatının köklü bir dönüşüm geçirmeye başladığı zaman dilimi olan 18. yüzyılda yaşamıştır. Bu dönem şair kadrosu açısından en verimli dönemin yaşandığı bir zaman dilimidir.

Son Klasik Dönem olarak da adlandırılan 18. asır, önceki asırlarda oluşan zevk anlayışları doğrultusunda bir gelişme göstermekle birlikte, çok daha renkli, zengin, eklektik bir görünüm arz etmektedir. Anlamdan ziyade sese önem veren, açık, tabii, zarif bir söyleyişe dayanan klasik üslup; bu üslup içinde kalmakla birlikte ses yerine anlamı (fikri) ön plana çıkaran tebliğî (hikemi, didaktik) üslup; anlamın ön plana çıktığı, girift ve yeni mazmunlarla yüklü muğlak, tasannulu söyleyişe dayanan bedîi üslup (Sebk-i Hindî) ve konuşma diline ait deyişlerle yüklü, külfetsiz, açık bir söyleyişe yaslanan mahallî/folklorik üslup, bu dönemin belirgin çizgileri olur. Fakat, bu asırda şairler daha çok Hint üslubuyla zirveye çıkan külfetli, sanatkârane söyleyişe tepki olarak nesir üslubuna doğru açılan, tasannudan uzak, açık, zarif ve külfetsiz bir söyleyişi tercih ederler. Nedim'de zarif bir senteze ulaşan bu üslup, daha çok Sebk-i Hindî öncesi, yani Bakî, Şeyhülislam Yahya gibi şairlerin elinde ifadesini bulan, şairlerin "kudema tarzı" dediği klasik üsluptur.¹

Bu asırda mahallileşme akımı ortaya çıkmış, âşık ve halk edebiyatı söyleyiş tarzlarının klasik edebiyatı etkilmesiyle birlikte, şiir dili kısmen de olsa sadeleşmeye başlamıştır. 18. yüzyılda yaşayan şairlerin büyük çoğunluğu Şeyh Galib, Nedim ve Nâbî'den dil ve üslup olarak etkilenmişlerdir. Bu etkilenen şairler arasında Basîri de bulunmaktadır. Onun manzumelerinde kullandığı mazmunlar ile Nâbî'ye nazire yazması gibi özellikler söz konusu etkinin kanıtı niteliğindedir. Bu bağlamda araştırmada; 18. yüzyılın tüm özelliklerini şiirlerine yansıtan Basîri tanıtılacak, akabinde Dîvânı incelenecek ve edebî kişiliği hakkında bilgi verilecektir.

1 Osman Horata-Muhsin Macit, *XVIII. Yüzyıl Türk Edebiyatı*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2012, s. 13.

1. Basîrî'nin Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği

1.1. Hayatı

Basîrî, 18. yüzyılda Musul bölgesinde yaşayan şairlerden biridir. Asıl adı Halil el-Basîr bin es-Seyyid Ali bin es-Seyyid İsmail bin es-Seyyid Davud bin Şemseddin Muhammed el-Bâhir el-Musûlî olan Basîrî, Musul'da bulunan ve o bölgede tanınan Âlü'l-Fahrî el-Hüseyniye el-E'raciye ailesine mensuptur.² Basîrî, aynı zamanda Musullu Fahreddin-zâde Seyyid Ali Behcet Efendi'nin de dayısıdır. Hayatıyla ilgili; *el-A'lâm*³ adlı eserde, Irak'ta meşhur olan Topal (E'rac) Fahrî Hüseyinî ailesinden geldiği; Hatîbî'nin *Tezkire-i Şuarâ-yı Bağdâd*⁴ adlı eserinde ise Fahri-zâde İbrahim Efendi'nin oğlu olduğu bilgisine yer verilmektedir.⁵

Basîrî, hicrî 1112/milâdî 1700'de Musul'da dünyaya gelmiştir. Çocukluğu ve ilim hayatı hakkında kaynaklarda ayrıntılı bilgiye rastlanılmamaktadır. Tam zamanı bilinmemekle beraber küçük yaşlarda iki gözünü kaybettiği ifade edilmektedir. "A'mâ olmasına rağmen, keskin zekâsı ve olayları kavrama yeteneği sayesinde kendini yetiştirdiği; kendini geliştirebilmek için hem Musul bölgesi âlimlerinden hem de diğer bölge âlimlerden fıkıh öğrendiği, Kur'ân-ı Kerim hıfz ettiği ve edebî eserleri okuduğu hatta bir sayfayı bir ya da iki kere dinlemekle ezberlediği" kaynaklarda belirtilmektedir.⁶

Kur'ân-ı Kerim hafızlığı yanında Kur'ân ilimlerini öğrenmek amacıyla eğitim faaliyetlerine başlayan Basîrî, sırasıyla nahiv, sarf ve benzeri ilimleri tahsil etmiştir. Bu maksatla Basîrî; vâlilerin, edîblerin ve şairlerin meclislerine ve sohbetlerine katılmıştır. Hafızasının güçlü olması sebebiyle bu meclislerde duyduklarını ezberlemiş hatta onlarla münazaralarda bulunacak derecede kendisini geliştirmiştir. Bu bağlamda; katılmış olduğu sohbet ve şiir meclisleri onu derinden etkilemiş ve şiire yönelmesine vesile olmuştur. Kısa zamanda şiir yazmaya başlayan Basîrî, şiir alanında derin bir vukufiyet kazanıp Arapça, Türkçe

2 *ez-Ziriklî Hayreddin, el-Aclâm –Kâmüsü Terâcim Li-Eşheri'r-Ricâl Ve'n-NisâC Mine'l-âArab ve'l-Müsta'rebîn Ve'l-Müsteşrikin*, 2002, C. 2, s. 320-321; Muhammed Emin el-Ömerî, *Menhelü'l-Evliyâ ve Meşrabü'l-Eşfiyâ*, C.1, s. 241-242; Hatîbî, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Bağdat*, hzr. Mehmet Akkuş, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 69; Filiz Kılıç, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Şefkat-i Bağdâdî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap, Ankara, 2017, s. 51; Usâmeddin 'Osmân b. 'Ali Murâd el-Umerî, *er-Ravdu'n-Nadîr Fî Tercümeti Üdebâi'l-'Asr*, Matbû'atu'l-Mecmai'l-İlmî el-İrâkî, 1973, C. 1, s. 586; İmâd Abdü's-Selam Raûf, *ed-Düverü'l-Manzûme ve's-Sararu'l-Mahtûme*, Matbû'atu'l-Mecmai'l-İlmî el-İrâkî, C. 25, s. 208; Yasin b. Hayrullah el-Hatîb, *Münyetü'l-Udebâ Fî Târîhi'l-Musuli'l-Hudebâ*, Tahkik: Saîd Deveci, s. 256; Ebi'l-Fadl Muhammed Halil b. Ali el-Murâdî, *Silkü'd-Düver Fî A'yâni'l-Karnî's-Sânî 'Aşar*; Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiye, 3. Baskı, Beyrut 1988, C. 2, s. 102; Süleyman es-Sâyiğ, *Târîhu'l-Musul*, C. 2, s. 171-173; İmâd Abdüsselâm Rauf, *Mecelletü'l-Mecmai'l-İrâkî*, Matbû'atu'l-Mecmai'l-İlmî el-İrâkî, 1973, s. 207; Muhammed Mustafa el-Ğulâmî, *Şamâtatü'l-Anber*; Matba'atu'l-Mecmai'l-İlmî el-İrâkî, 1977, s. 125; Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî: Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, (hzl. Cemal Kumaz-Mustafa Tatçı), Ankara 2001, C. 1-2, s. 101.

3 *ez-Ziriklî Hayreddin, el-Aclâm*, c. 2, s. 320,321.

4 Hatîbî, *Tezkire-i Şuarâ-yı Bağdâd*, s. 69.

5 *ez-Ziriklî Hayreddin, el-Aclâm*, C. 2, s.320, 321; Muhammed Emin el-Ömerî, *Menhelü'l-Evliyâ ve Meşrabü'l-Eşfiyâ*, C. 1, s. 241-242;

6 Hatîbî, *Tezkire-i Şuarâ-yı Bağdâd*, s. 69-70.

ve Farsça şiirler yazmıştır.⁷ Bu özellikleri nedeniyle *Menhelü'l-Evliyâ* yazarı el-Ömerî onu “zamanının Şâtıbî’si,⁸ “çağının Maarri’si”⁹ şeklinde tanımlamaktadır. Yine Ömerî, Basîrî’yi “Kur’ân-ı Kerîm’i yedi kıraatiyle birlikte ezberlemişti. Arap dilini bilirdi, öğrencilerin aradığı biriydi. Dersleri zekâ dolu, tartışmaları hoş ve nazikti. Düz yazısı da şiiri de fevkaladeydi. Belleği kuvvetli, tasavvuru ve düşünmesi sağlıklı idi.”¹⁰ şeklinde anlatarak onun şahsî ve edebî yönüne vurgu yapmıştır.

Şeyh el-Gulâmî de Basîrî hakkında şöyle demiştir: “Gözleri kördür ama güzelliklerde benzeri yoktur. Onun ahlakının meltemi, asil bir insanın edebinin hoş kokusunu taşır. Kesinlikle hiçbir erdemli kişi onu bilmediği bir bilgi türüne götüremez. Ancak Basîrî, onu ona götürebilir.”¹¹ Şeyh Osman ed-Defterî el-Ömerî de şöyle demiştir: “Erdemler desen, o dopdolu bir erdemler denizidir. Mükemmellikler desen, o yüksek, yüce mükemmellikler gemisidir. O, bozup tekrar sağlamca yapacak kadar edebiyatta ustadır. Yüce manalara erişmek için bilgi yollarını açıklamıştır.” el-Ömerî, onun eserlerine de işaret ederek “Edebiyatıyla sahipsiz kalan sanatları kitaplara döktü, Merkür hakkında faziletli bilgiler yazdırdı. Eserleri onun kulacının genişliğini gösterir, yazdıkları onun arşının uzunluğunu gösterir.”¹² diyerek Basîrî’nin ne denli geniş bir bilgi birikimine sahip olduğunu vurgulamıştır.

Basîrî, tezkire yazarlarına göre ilk dönem Arap şairleri ile de kıyaslanmaktadır. Örneğin el-Gulâmî’ye göre Basîrî; “Beşşâr b. Bürd¹³ ile üstünlükte yarışır. Onun şiirindeki bedî’ sanatları, neredeyse ‘Bedî’yyetü’l-umyân’ adlı bedî’ ilmine dair manzûmenin bile ele almadığı konulara dikkat çekecek kadar ayrıntılı ve sahaya hâkimdir. Zekâda Ebu’l-Aynâ’yı ve Maarratü’n-Numân şeyhini bile geçmiştir.”¹⁴

Silkü’ d-Dürer yazarı Murâdî ise Basîrî hakkında şöyle der: “Ezberinde o kadar çok şiir vardı ki bunları yazsa kitapları doldururdu. Nahiv, sarf ve aklî ilimlerde çok uzun bir eli, muazzam bir bilgisi vardı. Farsça, Türkçe ve Arapça şiirleri ve de güzel, zarif bir düz yazısı vardı. Musiki konusunda da tam olarak bilgi sahibiydi.”¹⁵

Basîrî’nin hayatına baktığımızda Osmanlı padişahlarından; II. Mustafa, III. Ahmed, I. Mahmud, III. Osman ve III. Mustafa zamanında yaşadığı anlaşılmaktadır. Basîrî bu süre zarfında, Haleb’e, Reha’ya (Urfa), Anadolu’nun ve Irak’ın bazı şehirlerine yolculuk yaparak ilim meclislerine katılmıştır.

7 el-Murâdî, *Silkü’ d-Dürer*, C. 2, s. 102.

8 Bakınız: <https://islamansiklopedisi.org.tr/satibi-ibrahim-b-musa>, Erişim Tarihi: 22.07.2019.

9 Bakınız: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebul-ala-el-maarri>, Erişim Tarihi: 22.07.2019.

10 el-Ömerî, *Menhelü’l-evliyâ*, C. 1, s. 243.

11 Muhammed Mustafa el-Ğulâmî, *Şamâtatü’l-Anber*, Matba’atu’l-Mecmai’l-İlmî el-İrâkî, 1977, s. 125-126.

12 Osman ed-Defterî, *er-Ravdu’n-Nadır*, varak 92.

13 Ebû Muâz Beşşâr b. Bürd el-Ukaylî (ö. 167/783), şiirleri örnek olarak kullanılan son Arap şairidir. Bakınız: <https://islamansiklopedisi.org.tr/bessar-b-burd>.

14 Muhammed Mustafa el-Ğulâmî, *Şamâtatü’l-Anber*, Matba’atu’l-Mecmai’l-İlmî el-İrâkî, 1977, s. 125-126.

15 el-Murâdî, *Silkü’ d-Dürer*, C. 2, s. 102.

1.2. Mahlası

Şair, küçük yaşlarda gözlerini kaybettiği için eserlerinde Basîrî mahlasını kullanmıştır. Nitekim Basîrî'nin hayatını anlatan kaynaklarda, kör olmasına dair hatıralar anlatıldığı da görürüz. Bu kaynaklarda Basîrî'nin sadece koklayarak sahte dirhemleri gerçeğinden ayırt edebildiği; küçüklüğünden beri güvercin uçurmaya da tutkun olduğu, kendi güvercinleri arasına giren yabancı bir güvercini -a'ma olmasına rağmen- avladığı da ifade edilmektedir. Hatta ona, yabancı bir güvercini kendi güvercinlerinden nasıl seçip bilebildiğini sorulduğunda: “Kanatlarını çırparken çıkardığı seslerden biliyorum. Ayrıca ben yem attığımda yabancı olan güvercin korka korka yeme doğru ilerliyor. Ben de ayak kıpırtılarını dinliyorum ve nerede olduğundan iyice emin oluyorum, sonra da ağı üzerine atıyorum ve onu avlıyorum.”¹⁶ diye cevap vermiştir.

Zekâsının keskinliğiyle ilgili anlatılan başka bir hikâyeye de şudur: “O, vezirlerden birinin meclisinde bulunduğu sırada, oradakilerden biri ona Kadı falancanın karısıyla problem yaşadığını ve dün kavga ettiklerini, kavgada karısının onun canını yaktığını haber verdiler. Bunun üzerine Basîrî hemen şöyle deyiverdi: “Ah keşke o işini bitiriverseydi!”¹⁷

Yine başka bir eser olan Tezkire-i Şuarâ-yı Bağdâd'da şu hatıra anlatılmıştır: “İstanbul'a giderlerken kendisine bir ağacın altından geçecekleri söylenmiş, dönüş yolunda aynı noktaya geldiklerinde yine başını eğmiş. Sebebini sorduklarında: “Bu güzergahda güzerim hengâmında bir dıraht-ı rîşegîr var idi, galiba şimdi kalmamış.” diye cevap vermiştir.¹⁸

1.3. Vefatı

Arapça kaynaklarda ittifakla, Basîrî'nin, H.1176/M.1762 yılında, Musul'da vefat ettiği ve buraya defnedildiği bildirilmektedir.¹⁹ Akkuş tarafından hazırlanan

16 İmâd Abdü's-Selam Rauf, *ed-Dürerü'l-Manzûme ve's-Sararu'l-Mahtûme*, Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmî el-İrâkî, Matbatü'l-Mecmai'l-İlmî el-İrâkî, C. 25, s. 213.

17 Murâdî, Silkü'd-Dürer, *Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiye*, 3. Baskı, Beyrut 1988, C. 2, s. 102. “Ah keşke o işini bitiriverseydi” ibaresi Kur'an-ı Kerim'in Hâkka Süresi 27. Âyetten iktibas edilmiştir. Âyette geçen “kâdiyeh” kelimesi “hüküm veren, yok eden, öldüren” anlamlarında olup “kâdî” şeklinde müzekker (erkek), “kâdiye” şeklinde müennes (dişi) olan bir kelimedir. Ayrıca bu kelime “bayan kadı, hakim, yargıç” anlamına da gelir. Buna göre “keşke kadı (yargıç) o kadın olsaymış” gibi bir anlam da kastedilmiş olabilir.

18 Hatîbî, *Tezkire-i Şuarâ-yı Bağdâd*, s. 70.

19 *ez-Ziriklî Hâyreddîn, “el-Aclâm –Kâmusü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-âArab ve'l-müstacrebîn ve'l-müsteşrikin”*, 2002, C. 2, s. 320-321; Muhammed Emin el-Ömerî, *Menhelü'l-evliyâ ve meşrabü'l-esfyâ*, C.1, s. 241-242; Hatîbî, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Bağdat*, s. 69; Filiz Kılıç, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Şefkat-i Bağdâdî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları, e-kitap, s. 15; Usâmeddin 'Osmân b. 'Ali Murâd el-Umerî, *er-Ravdu'n-Nadir Fi Tercümeti Üdebâi'l-'asr*, Matbû'atu'l-Mecmai'l-İlmî el-İrâkî, 1973, C. 1, s. 586; İmâd Abdü's-Selam Rauf, *ed-Dürerü'l-Manzûme ve's-Sararu'l-Mahtûme*, Matbû'atu'l-Mecmai'l-İlmî el-İrâkî, C. 25, s. 208; Yasin b. Hayrullah el-Hatîb, *Münyetü'l-Udebâ Fi Târîhi'l-Musul*, C. 2, s. 171-173; İmâd Abdüsselâm Rauf, *Mecelletü'l-Mecmai'l-İrâkî*, Matbû'atu'l-Mecmai'l-İlmî el-İrâkî, 1973, s. 207; Muhammed Mustafa el-Gulâmî, *Şamâtâtü'l-Anber*, Matba'atu'l-Mecmai'l-İlmî el-İrâkî, 1977, s. 125; Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî: Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, (hzl. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı), Ankara 2001, C. 1-2, s. 101.

Tezkire-i Şuarâ-yı Bağdâd isimli eserde ise, Basîrî'nin ölümü ile ilgili iki farklı tarihe yer verilmiştir. (H.1282/M. 1865 ve 1768)²⁰

1.4. Koca Râgıb Paşa İle Münasebeti

Basîrî, Osmanlı sadrazamlarından Koca Râgıb Paşa (ö. 1176/1763)²¹ ile tanışmış ve onun ilim meclisinde bulunmuştur. Râgıb Paşa, 1722'de başlayan Osmanlı-İran savaşları esnasında fethedilen yerlerin tahriri için dönemin Revân vâlisi Arifî Ahmet Paşa'nın emrinde görevlendirilmiştir. Bu bölgede farklı görevleri ifa ettikten sonra, 1730'da Bağdat defterdarı olmuştur. Burada 1733 yılına kadar kalmış ve bu süreçte, bölgenin önemli âlimleri ve şairleriyle tanışmıştır.²² Tanıştığı şairler arasında Basîrî de bulunmaktadır. el-Ömerî'ye göre; "Onun, Ragıp Paşa nezdinde çok büyük bir yeri vardı. Paşa; onu duasıyla gözetir, konumunu yüceltirdi."²³

Râgıb Paşa, defterdarlık vazifesinden sonra Sayda, Rakka ve Halep valiliklerinde bulunmuştur.²⁴ Basîrî, Râgıb Paşa ile ikinci görüşmesini Rakka valiliği esnasında gerçekleştirmiştir. Söz konusu görüşme ile ilgili kaynaklarda şu bilgiye yer verilmektedir: "O Rakka'dayken onun yanına seyahat etmiş, sonra da vatanına dönmüştür."²⁵

Ragıp Paşa, bu bölgede iken İran hükümdarı Nâdir Şâh Bağdad'ı ve Musul'u kuşatmıştır. Râgıb Paşa, kuşatma sürerken, Osmanlı ordusu gelene kadar zaman kazanmak için, Nâdir Şâh'ı oyalamış ve Bağdad'ın kurtarılmasında önemli bir rol oynamıştır. İşte bu kuşatma esnasında Râgıb Paşa'nın gösterdiği cesaret ve kahramanlıklar Basîrî'yi derinden etkilemiştir. Bunun üzerine Basîrî kuşatma esnasında yaşanan olayları *Urcûze* adlı eserinde anlatmış²⁶ ve söz konusu eserini Râgıb Paşa'ya ithaf etmiştir. Dîvânı'na baktığımızda Basîrî'nin Ragıp Paşa ile tanışıklığın izlerini görmek mümkündür:

Basîrî nefretinden ğam yimem cevrenden incinmem
Belâ hâlâ ki pâşâ-yı 'adâlet-pîşe Râgıb'dur

(XCVIII/7)

20 Bkz. Hatîbî, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Bağdat*, s. 73. ve 35. sayfalar.

21 Bkz. Ömer Demirbağ, Koca Ragıp Paşa ve Divan-ı Ragıp, Yüzcüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Van 1999; M. Aydın, "Ragıp Paşa" mad., TDV. İslâm Ansiklopedisi, C. XXXIV, s. 403-406, İstanbul 2007; Hüseyin Yorulmaz, Koca Ragıp Paşa Divanı, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989.

22 Ömer Demirbağ, a.g.t., s. 4-5. Şefkat-i Bağdâdî'ye göre: "Ragıp Paşa merhûm-ı merkûmu Urfa vâlisi iken dâ'iresinde istishâb etmiş idi". Bkz. Filiz Kılıç, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Şefkat-i Bağdâdî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları, e-kitap, s. 15; Emin el-Ömerî'ye göre: Ragıp Paşa, Bağdat Valisi Ahmed Paşa maiyetinde Riyaset ve Defter Emaneti Vekiliyken (1730) veya ertesi yıl Bağdat Defterdarlığına tayin edildiği zamanlarda Basîrî ile tanışmış olmalıdır. Bkz. el-Ömerî, *Menhelü'l-Evliya*, C. 2, s. 243.

23 el-Ömerî, *Menhelü'l-evliyâ*, C. 1, s. 243.

24 Ömer Demirbağ, a.g.t., s. 7-9.

25 el-Ömerî, *Menhelü'l-evliyâ*, C. 1, s.243; İmâd Abdü's-Selam Raûf, *ed-Düerü'l-Manzûme ve's-Sararu'l-Mahtûme*, s. 210-211.

26 Ömer Demirbağ, a.g.t., s. 3-5.

1.5. Basîrî'nin Diğer Âlim ve Şairlerle Münasebeti

Basîrî, Râgıb Paşanın yanı sıra; Seyyid Abdullah b. Fahrüddîn el-Musûlî (ö. h 1188/m 1774);²⁷ Şeyh Muhammed el-Gulâmî (ö. h 1186/m 1772); *Şamâtetü'l-Anber* adlı eserin sahibi olan Şeyh Muhammed el-Gulâmî (ö. h 1186/m 1772); *er-Ravdu'n-Nadır* adlı eserin sahibi Şeyh Osman ed-Defterî el-Ömerî (ö. h 1184/m 1770) ve Hacı Halil Haddâde (ö. h 1163/m 1749) gibi döneminin önemli ilim adamları ve şairleri ile de yazışmalar yapmıştır.²⁸

1.6. Eserleri²⁹

1. Dîvân.
2. Urcûze.³⁰ Basîrî'nin, 1743 yılında İran Şahı Nadir Şah'ın Musul'u kuşatması sırasında halkın şehri savunmasını ve saldırganların yenilgisini anlattığı dört tane Urcûzesi vardır. "Araplarda câhiliyye devrinde genelde birkaç beyitten oluşan ve daha ziyade halkın söylediği recez veznindeki şiirler, Emevî devrinin ilk yıllarından itibaren kaside tarzında, birçok beyitten oluşan recez veznindeki şiirlere dönüşmüş ve onlara urcûze denilmiş, şairlerine de râciz ve reccâze adı verilmiştir."³¹
- a. ed-Dürerü'l-Manzûme ve's-Surerü'l-Mahtûme.³² Nahiv ile ilgilidir. Bu eseri İmad Abdüsselâm Rauf, *Mecelletü'l-Mecmai'l-İrâkî*'nin 1974 yılında yayınlanan 25. sayısında neşretmiştir. Harf-i cerler hakkında yazılmıştır. 319 beyitten oluşmaktadır. Örneklerde sık sık ayetler iktibas edilmiştir.
- b. Urcûze.³³ Musul'un İran hükümdarı Nâdir Şâh tarafından kuşatılmasını anlattığı Arapça eseridir. Bu eser Abdullah b. Fahrüddin'e ithaf edilmiştir. 69 beyitten oluşmaktadır.
- c. Urcûze.³⁴ Musul'un İran hükümdarı Nâdir Şâh tarafından kuşatılmasını anlattığı Türkçe eseridir. el-Hâc Hüseyin Paşa el-Celîlî'ye göndermiş olduğu Türkçe kasîdedir.

27 Basîrî, ona Nâdir Şah'ın Musul kuşatmasını tasvir ettiği urcûze'lerinden birini ithaf etmiştir. Bkz. İmad Abdü's-Selam Rauf, *ed-Dürerü'l-Manzûme ve's-Sararu'l-Mahtûme*, s. 210-211.

28 İmad Abdü's-Selam Rauf, *ed-Dürerü'l-Manzûme ve's-Sararu'l-Mahtûme*, s. 210-211.

29 Saîd Deveci, *Mahtûtâtü'l-Mektebetü'l-Merkeziyye Fi'l-Musul*, Matbû'âtü'l-Mecmai'l-İlmi el-İrâkî, 1967, s. 17.

30 Aruz ölçüsünün recez bahrinde yazılmış manzumelere Urcûze denilmektedir. Bakınız: Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1973, s. 64-70; Nihad M. Çetin, "Arûz", *DİA*, III, s. 428-430; Tefîk Rüştü Topuzoğlu, "Recez", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, C. 34, s. 509-510.

31 İbrahim Yılmaz, *Recez Bahrinin Arüz Şekilleri*, Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 4, S. 2, Temmuz-Aralık 2004, s. 130. Bkz. Kemal Arap *Şiirinde Recez ve Urcûze*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.

32 Bkz. İmad Abdüsselâm Rauf, *Mecelletü'l-Mecmai'l-İrâkî*, 1975, S. 25.

33 Bu urcûze 1966 yılında Saîd Deveci tarafından *Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmi el-İrâkî*'nin 13. cildinin 260. sayfasında neşredilmiştir.

34 Musul'un İran hükümdarı Nâdir Şâh tarafından kuşatılmasını anlattığı Türkçe eseridir. el-Hâc Hüseyin Paşa el-Celîlî'ye göndermiş olduğu Türkçe kasîdedir.

- d. Dâdiyye.³⁵ Musul kuşatmasını cümmel yani ebced hesabına göre yazdığı tarih manzumesidir. Beyitlerin sonu “dâd” harfi ile bittiğinden dâdiyye olarak da bilinmektedir.

Basîrî hem nesir hem de nazım alanında eserler kaleme almıştır. Nesir alanında verdiği eserler şiirlerine göre daha azdır. Basîrî, nesirlerinden ziyade Dîvân’ı ile şöhret bulmuştur. Basîrî’nin Dîvânı dışında Arapça kasideleri, kıt’aları, tahmîsleri ve taştirleri de vardır.

Bunlara örnek olmak üzere Fuzûlî’ye yazdığı bir tahmisi şu şekildedir:

Bālâ-yı küh-ı ‘aşka oldu da pā-nihāde
Ġam t̄şesiyle gönlüm buldu şikest orada
Mecnūn başa ne beşzer var dağlar arada
 Olsaydı bendeki ġam Ferhād-ı mübtelāda
 Bir āh ile virirdi biş Bî-sütünü bāda

Yūsuf’dan itdi hāsıl maksūdunu Züleyhā
Oldu Ayāz-ı mümtāz Maḥmūd’a meclis-ārā
Hüsrev cellis-i Şîrîn Vāmık enîs-i ‘Azrā
 Ferhād’a zevk-i şüret Mecnūn’a seyr-i şahrā
 Bir rāḥat içre her kes ancak benim belāda

Gezdim riyāz-ı ‘aşkıñ cū gibi cā-be-cāsın
Elhānım itdi telhîn murgān-ı hoş-edāsın
Ķıysıñ kıyās-ı kalemın efgānıma nevāsın
 Verseydi āh-ı Mecnūn feryādımıñ şadāsın
 Ķuş mu qarār iderdi başındaki yuvada³⁶

Basîrî’nin Hz. Muhammed’i öven birçok mukatta ve kasidesi de bulunmaktadır. Bunlardan bazıları halk tarafından benimsenerek hala mevlitlerde ve zikir halkalarında okunmaya devam edilmektedir.³⁷

يا قرة العيون ارحم نحبي

اطفي لهيبمن ثغرك المصون³⁸

35 Bkz. İmād Abdü’s-Selam Raûf, *ed-Dürerü’l-Manzûme ve’s-Sararu’l-Mahtûme*, s. 209-210.

36 Hatîbî, *Tezkire-i Şuarâ-yı Bağdād*, s. 71.

37 İmād Abdü’s-Selam Raûf, *ed-Dürerü’l-Manzûme ve’s-Sararu’l-Mahtûme*, Matbû’ātu’l-Mecmai’l-İlmî el-İrâkî, C. 25, s. 215; Bu şiir *Mecelletü’l-Mecmeu’l-İlmiyyi’l-İrâkî*’nin 1965’te yayınlanan 13. Sayısında da yayınlanmıştır.

38 Ey gözlerin aydınlığı/Şu feryadıma acı
 O mübarek ağzından/Söndür alevimi

Yine Hz. Peygamberi öven şu beyitler de ona aittir:³⁹

صلاة من الله الميهمن سرمداً على المصطفى من رسله و هو احمد
اذا حامد اثنى على ذي محامد فاني بحمد الله احمد احمد⁴⁰

Basîrî'nin arkadaşlarına ve tanıdıklarına mersiye olarak yazdığı bazı şiirlere de rastlanılmaktadır. Bu şiirlerde hikmet ve tefekkürden bahsedilmektedir. Yakın çevresinden biri olan müderris Abdullah için söylediği mersiyesi bunun güzel örneklerinden biridir:⁴¹

ليس للعاقل ان يغتر في الدنيا فخورا
انما دار غرور و لنا امست غرورا
كم ابادت ذات عقل و اميرا و وزيرا
و كم اغتالت عليما بالختيات خبيرا
ولعمري كان عبدالله في العلم شهيرا
و نصيرا لذوي الفضل والدين ظهيرا
اسف العلم عليه مجريا دمعا غزيرا
صيرالله له الفردوس مأوى و مصيرا⁴²

Basîrî'nin manzumelerinin dışında nesirleri de vardır. Ancak onların çok azı günümüze kadar ulaşmıştır. Ulaşanlar ise çoğunlukla mektuplardan ibaret olan yazışma örnekleridir. Bu örneklerden biri Seyyid Abdullah Âlü'l-Fahrî'ye yazdığı ve içerisinde Nâdir Şâh'ın Musul kuşatmasını anlattığı mektubudur:

Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Hamd Allah'a mahsustur. ... İmdi, selamın en büyüğü, mahlûkatın efendisinin oğlu, erdemli, doğrusunu araştıran, deneyimli, usta âlim Abdullah'a olsun. Ey (Allah'ın) kendisini erdemlilikte yüksek derecelere yönelttiği, kendisine ilim ve faziletler tahsis ettiği kişi ... Haliniz nasıldır; sağlığınız ne durumdadır? Vakitleriniz ne ile geçmektedir? Gerçekten ben sizin

39 İmâd Abdü's-Selam Raûf, *ed-Dürerü'l-Manzûme ve's-Sararu'l-Mahtûme*, Matbu'âtu'l-Mecmai'l-İlmî el-İrâkî, C. 25, s. 215; Muhammed Mustafa el-Gulâmî, *Şamâtâtü'l-Anber*; Matba'âtu'l-Mecmai'l-İlmî el-İrâkî, 1977, s. 125-126.

40 Müheymin olan Allah'tan ebediyyen salât/Elçilerinden seçilmiş olana ki o Ahmed Övülecek şeyleri olanı överse biri/Ben Allah'a hamdolsun ki överim Ahmed'i

41 Muhammed Mustafa el-Çulâmî, *Şamâtâtü'l-Anber*; Matba'âtu'l-Mecmai'l-İlmî el-İrâkî, 1977, s. 125-126.

42 İmâd Abdü's-Selam Raûf, *ed-Dürerü'l-Manzûme ve's-Sararu'l-Mahtûme*, s. 214-215.

*Akıllı kişiye bôbürlenerek bu dünyaya aldanmak yaşamaz
Bu dünya aldanma yurdudur, bize de aldatıcı oldu
Nice akıl sahibini, emiri, veziri helak etmiştir
Nice âlimi, sırları/incelikleri bileni gafil avlamıştır
Hayatıma yemin olsun ki Abdullah ilimde meşhurdur
Erdemlilere yardımcı ve dine destek çıkandır
İlim onun için çokça gözyaşı dökerek üzüldü
Allah, Firdevs'i ona sığınak ve akıbet kılsın*

*cemalinizi özledim. Ayrılık ve özlem beni zayıflattı. Öyle ki bir saç telinin eniyle on birim olarak ölçseniz inceliğine denk gelir. Eğer şehrin durumunu, orada bulunan sıkıntı ve darlığı soracak olursanız, (bu konuda) Allah'a hamederiz. O, zayıfların yardımcısı, sıkıntıların gidericisidir. Keder ve acuların yok olup gitmesi ve ırzımızın/namusumuzun acemlerden (İranlılardan) korunması hususunda acil şifaların vericisidir. Ki o acemler, şehirlere girdiler ve oralardaki düzeni bozdular, işkence ettiler, darmadağın ettiler ve insanları yurtlarından çıkmaya mecbur ettiler...*⁴³

Basîrî'nin bu mektupları dışında günümüze kadar ulaşan başka eserlerinin de olması muhtemeldir. Zira el-Murâdî, onun hayat hikâyesini anlatırken şahsıyla ilgili "zarif, güzel bir nesri" olduğundan da bahsetmektedir.⁴⁴ Fakat *el-Murâdî* eserinde, Basîrî'nin bahsettiği nesrine ait eserinde herhangi bir örnek zikretmemiştir.

1.7. Edebî Kişiliği

Basîrî, döneminin edipleri tarafından övülen ve şiirleri beğenilen şairlerinden biridir. Öyle ki çağdaşı Muhammed el-Gulâmî, onu betimlerken şöyle demiştir: "Onun şiiri, şerefli bir kökten çıkan dallar gibidir. Bu ciddiyetsiz zamanın değerleriyle onun faziletlerini/erdemlerini mukayese etmeye kalkma, onu ciddiyet temelinde mukayese et."⁴⁵

Dönemine göre Basîrî'nin şiirleri akıcıdır, üslûbu ise basittir. Şiirlerinde sık sık ayet iktibaslarına ve telmihlere yer verildiği görülmektedir. Döneminde yaygın olan ve halk tarafından anlaşılan bazı kelime ve mazmunları şiirlerinde kullandığı anlaşılmaktadır.

Basîrî'nin üslûbunda hamaset önemli bir yer teşkil etmektedir. Özellikle söz konusu hamaset, İran hükümdarı Nâdir Şâh'ın Musul'u işgal etme girişimi üzerine yazdığı farklı ürcüzelerinde açık bir şekilde görülmektedir:

انقطع في جنات عدن غدا و قد تورث وجه الارض في الطول والعرض

أتأمل احراز الموارث كلها والله ميراث السموات والارض⁴⁶

Dîvânı dışında taştîr ve tahmîsleri de olan Basîrî'nin şiirlerinde medhiye, mersiye, hikmet ve lirizm gibi söyleyiş tarzları hâkimdir. Bununla birlikte Basîrî'nin, özellikle Musul işgali ile ilgili yazdığı tarih manzumelerinde "ebcedî" başarılı bir şekilde kullandığı da anlaşılmaktadır. Basîrî'nin şiirleri yanında düz

43 İmâd Abdü's-Selam Raûf, *ed-Düerü'l-Manzûme ve's-Sararu'l-Mahtûme*, s. 218-219; Süleyman es-Sâyiğ, *Târîhu'l-Musul*, C. 2, s. 173.

44 el-Murâdî, *Silkü'd-Düer*, C. 2, s. 102.

45 Süleyman es-Sâyiğ, *Târîhu'l-Musul*, C. 2, s. 171.

46 İmâd Abdü's-Selam Raûf, *ed-Düerü'l-Manzûme ve's-Sararu'l-Mahtûme*, Matbû'âtu'l-Mecmai'l-İlmî el-İrâkî, C. 25, s. 216.

Yeryüzünü enine boyuna miras olarak aldığın halde/Adn cennetlerini de mi yarın arzu edersin? Mirasların hepsini ele geçirmeyi ümit edersin/Halbuki göklerin ve yerin mirası Allah'ındır.

yazıları da vardır; ancak bunlar genelde döneminin meşhur kişileri ile yazıştığı mektuplardan oluşmaktadır. Fakat düz yazısında kullandığı dil şiirine göre daha ağdalıdır.

1.8. Etkilendiği Şairler

Basîrî; Fehîm-i Kadîm, Şeyhülislam Yahyâ, Lebîd b. Rebîa, Hassan b. Sâbit, Selîmî mahlaslı Yavuz Sultan Selim ve Koca Râgıb Paşa gibi farklı şairlerden etkilenmiştir. Söz konusu etki ile ilgili Dîvânı'nda geçen manzûme örnekleri şu şekildedir:

Tılâ vü nukre lâzım şî'r ile inşâyı kim diñler
Fehîm üñ güftesin kim fehîm ider **Yahyâ**'yı kim diñler
 (LXVII/1)

Ma'ârif kâsid olmış defter ü dîvânı kim diñler
 Şafâ-âmîz **Selmî**'i nükte-i **Selmân**'ı kim diñler
 (LXVIII/1)

Bununla birlikte Basîrî'nin en çok Nâbî'den etkilendiğini ifade edebiliriz. Eserlerinde Nâbî'ye birden fazla nazîre yazması bunun açık bir göstergesidir. Nitekim bu. Bağlamda Nâbî'nin “bilür bilmezlenür” redifli gazelini de tanzir etmiştir. Nâbî'nin ilgili gazeli şu şekildedir:

[fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün]
 Mübtelâsı olduğum dil-ber bilür bilmezlenür
 Ser-güzeşt-i mihrini ezber bilür bilmezlenür

Pây-büsüyla şeref-yâb olduğumdan zevk ider
 Nüktelerle şîveler eyler bilür bilmezlenür

Yalnız çeşmüm degül şahbâ vü sâķl la'l-i cām
 Leblerüñ rengin mey-i aħmer bilür bilmezlenür

Kendi çok cevri itdüğinden ğayri ol naħl-ı cefâ
 Tıfl-ı ağyârı daħı ekşer bilür bilmezlenür

Anlamazsın nağme-i ney zevk-i mey sen zâhidâ
 Mest iken Nâbî anı anlar bilür bilmezlenür

Bu bilüp bilmezlenen kâmil mükemmel ‘âşıkân
Her huşûşî keşf idüp ezher bilüp bilmezlenür

Mükrim İbrâhîm Paşa Hazret-i Hağ dostudur
Düşmenine dağı luğf eyler bilür bilmezlenür

Hağ vücūd-ı nâzenînin hıfz ide âfâtdan
‘Ayn-ı Eflâûn hikmetler bilür bilmezlenür

Eylesin Allah her hâline tevfiğin refiğ
Rıfkı her hâlinde müstağzer bilür bilmezlenür

Şehriyâr-ı şehri Hağ ma‘mür kılsun dâ’imâ
Kâdrini bu cevherüñ ağılar bilür bilmezlenür

Mazhar-ı luğf-ı Hudâ hem pâdişâh u hem vezir
Bunlaruğ kâdrini serverler bilür bilmezlenür⁴⁷

Basîri’nin Nâbi’ye yazdığı nazire gazeli ise şöyledir.

[fâ’ilâtün/fâ’ilâtün/fâ’ilâtün/ fâ’ilün]
‘İşkıımı ma‘şûk-ı bî-pervâ bilür bilmezlenür
Muğtarib-hâl oldıgum hâlâ bilür bilmezlenür

Zulmet-âbâd-ı firâkıında perîşânlıklarum
Mû-be-mû ol zülf-i ‘anber-sâ bilür bilmezlenür

Düşmişem bir ‘ömrdür bağr-i belâ girdâbına
Mâ-cerâyı ol dür-i yek-tâ bilür bilmezlenür

Şâm-ı fûrkat tâ seğer encüm-şümâr olduğlarum
Bir bir ol mâh-ı cihân-ârâ bilür bilmezlenür

47 Ali Fuat Bilkan, *Nâbi Dîvânı I-II*, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2011, s. 640-641.

‘Andelîb-âsâ gül [i]çü[n âh] vâh itdüklerüm
Âh kim ol gönçe-i ra’nâ bilür bilmezlenür

Ârzümend-i şeker-ğand-i leb-i şîrîniyem
H’âhişüm ol la’l-i rûh-efzâ bilür bilmezlenür

Ey **Başîrî** çâre-sâz olmaz men-i bî-çâreye
Bilemez bilmez ‘ilâcum yâ bilür bilmezlenür
(LXVI/1-7)

Basîrî ayrıca Nâbî’nin ünlü “görmüşüz” redifli gazeline de nazire söylemiştir.
İlgili gazeller aşağıdadır:

[fâ’ilâtün/fâ’ilâtün/fâ’ilâtün/fâ’ilün]
Bâğ-ı dehrüj hem hâzânın hem bahârın görmüşüz
Biz neşâtuñ da gamuñ da rûzgârın görmüşüz

Çok da mağrûr olma kim mey-hâne-i iğbâlde
Biz hezârân mest-i mağrûruñ humârın görmüşüz

Tüb-ı âh-ı inkisara pâydar olmaz yine
Kışver-i câhuñ nice sengîn-hişârın görmüşüz

Bir hürüşiyile ider biñ hâne-i iğbâli pest
Ehl-i derdüñ seyl-i eşk-i inkisârın görmüşüz

Bir hadeng-i cân-güdâz-ı âhdur sermâyesi
Biz bu meydânun nice çâpük-süvârın görmüşüz

Bir gün eyler dest-beste pâygâhı câygây
Bî-‘aded mağrûr-ı şadr-ı i’tibârın görmüşüz

Kâse-i deryüzeye tebdîl olur câm-ı murâd
Biz bu bezmüñ Nâbiyâ çok bâde-h’ârın görmüşüz⁴⁸

48 Bilkan, age., s. 696.

Şehr-i imkânüñ firāvân şehriyârın görmüşüz
Nice Keykâ[v]üs ile İsfendiyâr'ın görmüşüz

Tişe-i âh-ı za'îfâna harîf olmuş yine
Nice sulţânüñ serây-ı üstüvârın görmüşüz

Olmamış vâreste-i taşdf'-i te'sîr-i humâr
Bezm-i 'ayşuñ şâf nûş-ı dürd-h'ârın görmüşüz

Az müddetde giriftâr-ı kemend-i merg olur
Çok mülük-i nâmdaruñ gîr ü dârin görmüşüz

Güy-ı çevgân-ı fenâ olmuşdurur ahresleri
Mülk-i şân u şevketüñ biñ tâcdârın görmüşüz

'Âkıbet eyler sevâd-ı hatt-ı rüyın dağdâr
Gülşen-i hüsnuñ nice lâle-'izârın görmüşüz

Nağme-perdâzî müsellemdür **Basîrî Nâbi'**ye
'Andelbân-ı hoş-elhânüñ hezârın görmüşüz

(CXX/1-6)

2. Dîvânı

Basîrî Dîvânı'nın bugün itibariyle bilinen tek nüshası, İstanbul Millet Kütüphanesi yazmaları arasında, 34 Ae Manzum 55 arşiv numarasında kayıtlıdır. Dîvân'ın bu nüshası Ali Emiri Koleksiyonunda yer almaktadır. Fiziki özellikleri ise şu şekildedir: açık kahverengi meşin sırtlı, bez kaplı cilt; aharlı kağıt; muhtelif satır; Arap-Nesih yazı; cetveli ve şirazelidir. Eserin iç kapağında "Basîrî A'mâ Musulî Halil Efendi'dir. Tezkire-i Şefkat'de terceme-i hâli ve âsârı gösterilmiştir." ibaresi vardır. Yazmanın 2a ve son varlığında Millet Kütüphanesi mührü bulunmaktadır. Yazmada Arap-Nesih yazı çeşidi kullanılmış olup bazı sayfalarda farklı olmakla birlikte genel itibariyle 17 satır yazı mevcuttur.

Yazmanın başı şöyledir:

Bâ'-i bi'smi'llâh'dur gencîne-i sırr-ı Hudâ
Sîndür dendâne-i miftâh-ı ebvâb-ı hüdü

Yazmanın sonu ise şu şekildedir:

Pây-ı refârımı kaç' itdi ğam-ı bî-pâyân
Çekmemişsin ne bilürsin ğam-ı bî-pâyân

2.1. Basîrî Dîvânı'nın Şekil Özellikleri

2.1.1. Nazım Şekilleri

2.1.1.1. Gazel

Basîrî'nin Dîvânı'nda sadece gazel nazım şekliyle yazılmış manzumeler bulunmaktadır. Dîvân'da 322 adet gazel yer almaktadır. Eserde, 5 beyitli 151 gazel, 6 beyitli 4 gazel, 7 beyitli 149 gazel, 8 beyitli 1, 9 beyitli 11, 10 beyitli 2, 11 beyitli 3 ve 12 beyitli 1 gazel vardır. Dîvân, toplam 322 gazel ve 1994 beyitten oluşmaktadır. Bu dağılıma baktığımızda Basîrî'nin gazellerinin çoğunu 5 ve 7 beyitli olarak yazdığı görülmektedir. *Dîvân*'da gazel dışında nazım şekli bulunmamaktadır.

Mürettep bir dîvânda genel itibariyle kasideler, musammatlar, gazeller, kıt'alar, matla ve müfredler gibi bir sıra takip edilir. Ancak Basîrî Dîvânı'nda bu sıra takip edilmeyip sadece gazellere yer verilmiştir. Şairin gazele verdiği önemi gösteren bir manzûmesi şöyledir:

[fe'ülün/fe'ülün/fe'ülün/fe'ül]

Neşât-âver ü neşve-zâdur gazel

Dil-ârâ vü hâtır-güşâdur gazel

Keder kıoymaz âyîne-i sînede

Kemâl ehline ğam-zedâdur gazel

Ten-i mürdeye rûh-bağş olmada

Nümüdâr-ı âb-ı beğâdur gazel

Marîz-i ğam-ı 'ışka şehd-i şifâ

Dil-i derdmende devâdur gazel

Ne berşe ne tiryâke memnûn olur

Başîrî'ye hâlet-fezâdur gazel

(CCX)

2.2. Basîrî'nin Şiirinde Ahenk

2.2.1. Vezin

Basîrî Dîvânı'nda sadece gazel şeklinde 322 adet şiir bulunmakta olup, bunlarda da 9 ayrı aruz bahri ve 26 farklı kalıp kullanılmıştır. Basîrî, kalıpları kullanmakta umumiyetle başarılıdır, ancak bazı şiirlerinde aruz kusuru olan zihafa da rastlanmaktadır. Aşağıdaki tablodan da anlaşıldığı üzere, Basîrî'nin, Dîvânı'nda en çok, aşağıdaki tablodan da anlaşıldığı üzere, mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün veznini tercih ettiği görülmektedir.

Basîrî Dîvânı'nda kullanılan kalıplar:

Vezin	Bahirler	Adedi
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	Remel	58
mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün	Hezec	40
mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün	Muzari	65
fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün	Hafif	10
fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün	Remel	46
mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün	Müctes	38
mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün	Hezec	3
mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün	Hezec	27
mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilâtün	Müctes	3
fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ülün	Mütekarib	2
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün	Remel	1
mef'ülü fâ'ilâtün mef'ülü fâ'ilâtün	Muzari	7
müfte'ilün mefâ'ilün müfte'ilün mefâ'ilün	Recez	5
mef'ülü mefâ'ilün mef'ülü mefâ'ilün	Hezec	2
mütefâ'ilün fe'ülün mütefâ'ilün fe'ülün	Kamil	1
müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün	Recez	2
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	Remel	1
müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün	Seri'i	1
fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül	Mütekarib	1
müstef'ilâtün müstef'ilâtün	Recez	1
fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün	Remel	2
fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün	Remel	1
mef'ülü mefâ'ilün fe'ülün	Hezec	3
müfte'ilün fâ'ilün müfte'ilün fâ'ilün	Münserih	2

Basîrî'nin kalıp çeşitliliği noktasında Türk edebiyatında en önde gelen isimlerden biri olduğu söylenebilir. Nitekim Haluk İpekten tarafından yapılan bir araştırmada,⁴⁹ Basîrî'nin bu kadar çok farklı kalıpla şiir söyleyebilmesi onun becerisini göstermektedir.

2.2. İmâle

Kelime anlamı çekme, uzatma, bir tarafa eğme manasına gelen imâle, terim olarak ise, aruz ölçüsüne uydurulmak için sesin uzatılmasına denilir. İmâlenin, kısa uzatma anlamına gelen imâle-i maksûr ve çok uzatma anlamına gelen imâle-i memdûd olmak üzere iki çeşidi vardır.⁵⁰ Basîrî'nin manzumelerinde med ve zihafın yanı sıra sıklıkla imâle yapıldığı da tespit edilmiştir. Divanda görülen imalelere birkaç örnek aşağıya örnek olarak alınmıştır:

Kimi gelür cihâna **kimi** gider cihândan
BI-ih̄tiyârdur hep âyende **vü** revende
(CCLXXXVI/4)

Aşluğ h̄işâl-i fer'ine te'sîr ider gibi
bir kimse beñzemez **pederine** püser gibi
(CCCVII/1)

Dil-i sahtın Basîrî yâ Hüdâ nerm eyle**se** yâ h̄od
Benüm **gibi anı da** derd-i 'aşka mübtelâ itse
(CCLXXXVII/5)

2.2.3. Med

Arapça ve Farsça kelimelerde bir uzun heceyi, ya da sonu iki sessiz harfle veya hemze ile biten bir heceyi bir uzun bir kısa olmak üzere iki hece olarak okumaya imâle-i memdûde veya med denilmektedir.⁵¹ Dîvân'da yer alan gazellerde sıklıkla med yapılmıştır. Dîvân'da bulunan med uygulamalarından, Türkçe kelimelerde geçenlerini –daha ilgi çekici olması hasebiyle- örnek olarak veriyoruz:

Aramızda var bizüm ma'nî yüzinden **dağlar**
Gerçi kim Ferhâd şüretde muğaddemdür baña
(V/5)

Az müddetde giriftâr-ı kemend-i merg olur
Çok mülük-i nâmdârıñ gır ü dârin görmüşüz
(CXX/3)

49 Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yayınları, 13. Baskı, İstanbul 2010, s. 280-284.

50 Haluk İpekten, age., s. 145.

51 Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, s. 150.

İrağ gezmeyen āşüb-gāh-ı keşretten
Yağın ki derg[eh]-i Haqq'ıñ muqarrebî olmaz
(CXXIII/4)

Hañadan özge bir endişe-i şavābum yok
Şayılsa biñ günēhüm **var** bir şevābum yok
(CLXXXVII/1)

Pāy-ı ħum-ı meyi mağar itdüm ü ħıstı zîr-i ser
Başumı kesseler eger çekmezem **el ayağdan**
(CCXXXV/2)

Vuşlata gerçi fāmi'am mihr-i rūñıyla şāmi'am
Görmege ayda kñani'am gün yüzini **ırağdan**
(CCXXXV/4)

Yoğdur nihāyeti ruqabānuñ Başñriyā
Zîrā ki her ne var **siver** yārumı bütün
(CCXXXVI/7)

Tañ mı şehîd-i 'aşka felek çekse tğ-i cevri
Ālūde biñ kez itmiş anı ħün-ı al ile
(CCLXXXV/3)

Merdüm-i çeşm gibi çeşmümde
Yeri var söylesem ki var yeri
(CCXCVIII/3)

2.2.4. Zihâf

Asıldan uzaklaştırma anlamına gelen zihâf, aruz terimi olarak ise uzun okunması gereken hecelerin kısa okunmasına denir. Bu yönüyle baktığımızda imâlenin tersidir. Arapça ve Farsça uzun sesli heceleri aruz kalıplarına uydurabilmek için yapılan aruz hatasıdır.⁵² Dîvân'da yer alan zihâf örneklerinden bazıları aşağıya alınmıştır:

Mihrâb-ı ebru-yı kecine toğru ÷urmasağ
Mağbül-i bârgāh-ı Hağ olmaz namāzumuz
(CXXXII/2)

52 Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, s. 155.

Buḫlānı hüveydā olur olmazsa hüveydā
Şāyeste cāmel müddeci-i aṣl u nesebden
(CCLIII/2)
Minnet-i maḫlūḳı çekmez Ḥālîḳ'in rāzîḳ bilen
İbtîlā-yı fāḳadan ḫālî digergün olsa da
(CCLXXVI/8)

Aşağıdaki gazelin “bi’smi’llāh” kelimesinde hem med hem de zihâf vardır. Birinci beyitte med, ikinci beyitte ise zihaf gösterilmiştir:

Bā'-i bi'smi'llāh'dur gencîne-i sırr-ı Ḥudā
Sîndür dendâne-i miftāh-ı ebvāb-ı hüdā
(I/1)

İntihādan behre bulmaz intihā-yı devre dek
Her kitāba itmesek bi'smi'llah ile ibtidā
(I/2)

2.2.5. Redif

Eski Türk edebiyatı içinde önemli bir ahenk unsuru sayılan redif, kafiye kelimesinin revî harfinden hemen sonra gelen ve manzume boyunca tekrarlanan harf, ek ya da kelimelerdir. Redif, ahenk unsurunun yanında hem anlamı etkiler hem de şiirin temasını belirler. Şiire konu bütünlüğü ile beraber “yek-âhenk” bir görünüm de kazandırır.⁵³ Basîrî Dîvânı'nda bir ek, bir kelime, bir ek+bir kelime, bir ek+iki kelime, bir ek+üç kelime, iki kelime şeklinde redifler kullanılmıştır.

Bahār[du]r içelim bāde her çi bād-ā-bād
Ne var ise virelüm bāda **her çi bād-ā-bād**
(XLIX/1)

Ne şāni'sin ki şun'uḡ seng içinden āb **ider peydā**
Dirāht-ı ḫārdan gül-gonçe-i sır-āb **ider peyda**
(II/1)

53 M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kâfiye*, 3F Yayınları, İstanbul 2007, s. 267, 272; Ömer Faruk Akın, “Divan Edebiyatı”, TDVİA, TDV Yayınları, İstanbul 1994, C. 9, s. 402; A. Hamdi Tanpınar, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1988, s. 20.

Kısmet olmuş çünkü neyl-i ni‘met-i dünyā saña
Ğâfil olma iddihâr it tüşe-i ‘uqbâ **saña**
(IV/1)

Cihân kâşâne vü şem‘i ruḥ-ı cānānedür **güyā**
Yanınca ḥalk-ı ‘ālem ser-te-ser pervānedür **güyā**
(X/5)

Devr-i ruḥuḥda verd-i muṭarrāya kim bakar
Çeşmüñ yanuḥda nergis-i şehlāya kim bakar
(CX/1)

Gedā-yı ni‘met-āmūzam beni ac eyleme yā Rab
Sihām-ı fāka vü iflāsa āmāc **eyleme yā Rab**
(XXVI/1)

Pürdür evşāf-ı gül-i terden dehān-ı **‘andellb**
Ḥaşre dek bulmaz nihāyet dāstān-ı **‘andellb**
(XXVII/1)

Mest-i ‘aşkuḥ bāde-i ḥamrāya itmez iltifāt
Teşne-i la‘l-i lebüñ şahbāya **itmez iltifāt**
(XXXV/1)

2.2.6. Kâfiye

Şiirde harfin yinelenmesine, en az iki mısra sonunda olup, anlamca ayrı ses benzerliğine kâfiye denilmektedir.⁵⁴ Basîrî Dîvânî’nda hem farklı yapıdaki kâfiyeler hem de göz kâfiyesi kullanılmıştır.

Revî ve önceki uzun ünlüden oluşan kâfiye anlamına gelen kâfiye-i mürdefe en sık kullanılan kâfiye türüdür: ân, âb, îb, âr, ür...gibi.

Basîrî Dîvânî’nda kâfiye-i mürdefenin yanında kâfiye-i mücerrede, kâfiye-i mukayyede, kâfiye-i müessese gibi kâfiyeler de kullanılmıştır.

54 Cem Dilçin, Örneklerle Türk Şiiri Bilgisi, TDK Yayınları, Ankara 1983, s. 59; Doğan Aksan, Şiir Dili ve Türk Şiir Dili, Engin Yayınevi, Ankara 1999, s. 188; M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kâfiye*, 3F Yayınları, İstanbul 2007, s. 267, 272.

2.2.7. Ahenk Unsuru Olarak Ses Tekrarları

Tahirü'l-Mevlevî'ye göre ahenk; “manzum, mensur bir sözün kulağa güzel ve pürüzsüz gelmesi, adeta hafif tertip bir musikî tesiri yapmasıdır”⁵⁵ Basîrî, manzumelerine ahenk katmak için şiir dilinin tüm imkânlarından yararlanmışır. Kâfiye, redif, vezin ve ses tekrarlarını başarılı bir şekilde kullanması onun şiirlerine belirli bir ahenk katmıştır. Bu ahenk unsurlarının anlamı pekiştirmek için Basîrî tarafından bilinçli olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili örnek manzûmeler aşağıdadır.

Başar yoğ ise **Başîrî** başirete şükr it
Belâdur olsa başîrsüz olan başîretsüz
(CXXVI/7)

Bülbül-i rengîn-nevâyâm ‘arız-ı dil-ber benüm
Gülşenümdür gülşenümdür gülşenümdür gülşenüm

Yâdi-i tã’atde sũ-i kaçşum eylerdi bu nefis
Reh-zenümdür reh-zenümdür reh-zenümdür reh-zenüm

Hıfz-ı Hâk kırtarmış istflâ-yı bâıldan beni
cevşenümdür cevşenümdür cevşenümdür cevşenüm

Çekdiğüm yokdur hâtar havfın diyâr-ı yârda
Me’menümdür me’menümdür me’menümdür me’menüm

Ey **Başîrî** kıovsalar da gicmezem ol kũydan
Meskenümdür meskenümdür meskenemdür meskenüm
(CCXVIII)

Edebsüze edeb öğretmege **edİb** gerek
Edebsüz itmez **edeb**süzden iktisâb-ı **edeb**
(XXII/6)

Nedür bu dişlerün dür mi güher mi
Dehânuş nüşâ-i **Dürcü’ d-dürer** mi

55 Tâhirü'l-Mevlevî, a.g.e., s. 17.

Nedür bu la‘l-i nāb-ı ābdāruḡ
Nemek mi şehd-i şîrîn mi şeker mi

Nedür bu tal‘at-ı ‘ālem-fürūzuḡ
Şu‘ā‘-ı şems mi nūr-ı kamer mi

Nedür bu nergis-i cāzū-pesendūḡ
Belā-yı merdüm-i şāhib-nazar mı

Nedür bu ġamze-i cellād ecel mi
Nedür bu nevk-i müjgān nişter mi

Nedür bu kām̄et-i Tūbā-hırāmuḡ
Nihāl-i serv ü şāḡ-ı naḡl-i ter mi

Va[r i]ken sende cānā bu maḡāsın
Başîrî ḡüsn-i ġayra meyl ider mi

(CCX/1-7)

2.2.8. İkilemeler

Anlamı vurgulamak, pekiştirmek ve anlamayı kolaylaştırmak için ikilemeler de kullanılmıştır. İkilemelerin manzumelerin sonunda değil farklı yerlerinde kullanıldığı görülmüştür:

Haḡdan esbaḡ yüzine ḡāl düzülmiş **yer yer**
Çekmeden ḡaḡ nice kātibdür ider vaż‘-ı nuḡaḡ
(CLXXI/3)

Ḳılub perverde şun‘uḡ ḡaḡre-i bārān-ı nîsānı
Şadefde **dāne dāne** gevher-i nā-yāb ider peyda
(II/3)

Ḳaḡre ḡaḡre [meh-i] rüyūnda ‘araḡ mı yā ḡod
Eşer-i jāle midür lāle-i nu‘mān üzre
(CCLXXVIII/2)

Çäk çäk olmayıcağ hañçer-i bî-dâd ile dil
 Halka-i zülfine reh-yâb olamaz şâne gibi
 (CCCVIII/4)

Hefte hefte ben iken bülbül-i gülzâr-ı vişâlün
Refte refte o gül-i tâze gözine diken itdün
 (CXCIX/4)

3. Basîrî Dîvânı'nın Muhteva Yönünden Değerlendirilmesi

Daha önce de ifade edildiği üzere Basîrî Dîvânı sadece gazellerden oluşmaktadır. Bu bakımdan manzumelerin muhtevası da umumiyetle gazele uygundur. Basîrî'nin âşikâne, rindâne, şühâne, ârifâne ve hikemî tarzda gazelleri vardır. Manzûmelerde her ne kadar konu birliği şartı olmasa da bazı gazellerin yek-âhenk olduğu görülmektedir. Bazı gazellerde ise aşk, tasavvuf, hikmet ve nasihat gibi konular aynı anda işlenmiştir. Dîvân'ın muhtevasıyla ilgili genel bir değerlendirme yapabilmek için gazellerin genel konuları ve manzume sayıları çıkarılmıştır.

Dîvân'da işlenen konuların genel dağılımı aşağıdaki gibidir:

Sıra no	Konu	Manzûme Sayısı	Kullanım Oranı (%)
1	aşk	152	47%
2	bahar	6	2%
3	ferdî ahval	25	8%
4	edebî görüş	6	2%
5	hikmet	17	5%
6	methiye	8	2%
7	münacat	12	4%
8	nasihat	23	7%
9	rintlik	11	3%
10	sosyal hayat	13	4%
11	şikayet-tenkit	25	8%
12	tabiat	2	1%
13	tasavvuf	22	7%

Tablodaki verilerden hareketle Basîrî Dîvanı'nda en fazla işlenen konuların aşk, ferdî ahval, şikayet-tenkit, nasihat ve tasavvuf olduğu görülmektedir. Dîvân'da % 47 gibi yüksek bir oranla en fazla aşk konusu işlenmiştir. Bu durumun tespit edilmesine katkı sağlayan gazeller şu şekildedir:

‘İşkür ‘aşk şarâb-ı nâbum
Der-i meyhâne vü keder-yâbum

‘Āşık-ı mâye-i zevkumdur ‘aşk
‘İşk-bâzân-ı habîb aḥbâbum

(CCXXVII/1-2)

‘İşk içre **Başîrî** veş Ferhād'ı benem ‘aşruḡ
Şîrîn lebümüḡ sînem taşvîṭ-i dâḡumdur
(XCIV/5)

Şu kim ḥarâret-i ‘aşkıla âteşîn-dil olur
Zülâli vuşlata yetmezse ḥâlî müşkil olur
(XCIX/1)

Baḡa teşbîh eylemez Mecnûn'ı ‘âkîl giçinen
Şîve-i rindî vü rüsvâyî müsellemdür baḡa

Aramızda var bizüm ma'nî yüzinden daḡlar
Gerçi kim Ferhād şüretde muḡaddemdür baḡa
(V/4-5)

Klasik Türk şiirindeki önemli temalardan biri de hiç şüphesiz âşık-rakîb çatışmasıdır. Zaman zaman Basîrî de rakîbî şiirine konu edinmiştir.

Seg-i küy-ı ḥabîbüm gördüm olmuş gice dü pâre
Raḡîbüḡ sâ'at-i mevṭi ḡarîb olsa ba'îd olmaz
(CXV/3)

Beni dişler raḡîb ayru seg-i küy-ı ḥabîb ayru
Bulunmuş ittifaḡı kelb ile ḥunzîr bir yerde
(CCKXXIX/4)

Hergiz raķīb ‘āşık ile ülfet eylemez
Kāfir olur mı hıç müselmāna āşnā

Olma raķīb-i dīve ķarīb ey ferīşte-rū
Cāyiz midür melek ola şeytāna āşnā

(XIV/2-3)

Raķıbe düst ķapusında pek şataşmışlar
Hele bu bābda segler işābet itmışler

(LXXXVI/4)

Klasik edebiyatın önemli tiplerinden biri de zāhiddir. Zāhid, sūfi veyahut vāiz ana tiplerdendir. Basîrî de Dîvânı’nda bu tiplere yer vermiştir.

Hikāyet itme baņa hūr-ı ‘ın ey vā‘iz
Ki düst teşnesiyem raġbetüm aņadur aņa

(XVII/5)

Mükellef olsa zāhid itmez idi
Baņa teklif-i zühdi bī-tekellüf

Şafā-yı bāţına muhtāc şūfi
Degüldür şūfi geymekle tasavvuf

(CLXXXII/3-4)

Basîrî, doğum yeri olan Musul dışında, Bağdad, İstanbul ve bazı Anadolu şehirlerine yolculuk yapmıştır. Bu şehirlerden biri de dönemindeki adıyla Ruha yani Urfa’dır. Şair, gezdiği Urfa şehriden çok etkilenmiş olmalı ki bunu bir gazelle nazma dökmüştür:

Dil naķdın alır ‘işve-i hūbānı Ruhā’nuņ
Şeydā veş olursa n’ola rindānı Ruhā’nuņ

Dil-berlerinüņ ķanı muħarrık harekātı
Tāķat mı getürsün buņa sükkānı Ruhā’nuņ

Tersā-beçeġānı idiyor ġāret-i İmān
Perhız idebilsün mi Müselmān’ı Ruhā’nuņ

Bâğ-ı İrem'e belki varılsa unutulmaz
Seyr-i çemen ü zevk-ı hıyâbânı Ruhâ'nun

Şehr-i Haleb'ün medhını eyler midî **Şehrî**
Olsaydı müyesser aña seyrânı Ruhâ'nun

Dir dîde-i 'ibretle bakın nehr-i Halîl'e
'Aynıyla budur çeşme-i hayvânı Ruhâ'nun

Hep 'Ayn-ı Zelîhâ'da şinâverlik iderler
Yüsuf gibi nâzende cevânânı Ruhâ'nun

Mebzûldür ebnâ-yı sebîle ğurebâya
İnkâr olunur mı nemek ü nânı Ruhâ'nun

Nisyân ile de cenneti yâd eylemez âdem
Olsa nice gün ben gibi mihmânı Ruhâ'nun

'Uşşâkı ider râst maqâmında muhayyer
Taqsîm-i Ruhâvî'yle livâ-ğ'ânı Ruhâ'nun

Bu nazm-ı dür-efşâna kulağ çekdi **Başîrî**
Güş eyleyüb a'yân-ı suhan-dânı Ruhâ'nun

(CXCVIII)

4. Basîrî Dîvânı'nın Bazı Dil Hususiyetleri

Basîrî, Arapça, Farsça ve Türkçe eserler vermiştir. İncelediğimiz Türkçe Dîvânı'na göre dili, oldukça başarılı bir şekilde kullandığını söylemek mümkündür. Dili ne çok ağır ne de çok sadedir. Dönemine göre ortalama bir dile sahiptir. Bununla beraber yaşadığı coğrafyayı da dikkate aldığımızda sık sık Farsça yapılı ikili ve üçlü tamlamaları kullanmıştır:

Mihmân-ı ħ'ân-ı çerğ-i siyeh-kâse olalı

Ĥûn-ı cigerdür eylediği mâ-ħazar baña

(IX/5)

Kabûlün sikkesi naqd-i ‘amelde olmasa olmaz
Sezâvâr-ı ticâretgâh-ı şehristân-ı dîn yâ Rab
(XXV/5)

Yukarıdaki manzûmede olduğu gibi üçlü tamlamaları da sık sık kullanmıştır. Nadir de olsa daha uzun tamlamalar da kullandığı görülmektedir.

Şikâyet-ı dil-i nâ-şâd-ı baht-ı nâ-sâzı
Raḥîm olmayana ‘arz iden ḥakîm degül
(CCIV/2)

Basîrî’nin halkın gündelik dilde kullandığı kelimeleri ihtiva eden bazı beyitleri ise şöyledir:

Bir perî sivmişem ki ‘işveleri
Melegi zâr ider degül beşeri
(CCXCVIII/1)

Cândan ne yeter olmasa cānân nazarumda
Cānum yolına virmege cānānum olaydı
(CCCIV/3)

Çokdur egerçi çok siven ey gönçe-fem seni
Ol cümleden de çok siven ammâ benem seni
(CCCXVI/1)

Basîrî’nin oldukça akıcı bir dili vardır. Divan’daki CCCXIII, CXCVI, CCLXXV nolu manzumeler bu akıcılığa örnek olarak gösterilebilir. Basîrî akıcı bir dil kullanmasının yanı sıra aruzda da oldukça başarılıdır. Türkçeyi, vezin gereği, dili fazla zorlamadan ve aruz hatalarına çok fazla düşmeden kullanmıştır. Dîvânı’nda yerel halkın günlük dilde kullandığı kelimeleri de sıklıkla kullandığı görülmektedir. Örnek beyitler şu şekildedir:

Tapşırmaq: vermek, ulaştırmak, yetiştirmek, emânet etmek.
‘Işka tapşurdum metâ’ u dâniş ü idrâkümü
Bî-tekellüf âteşe virdüm ḥas u hâşâkümü
(CCCXIII/1)

beslemek: yedirip içirmek, geçimini sağlamak.

Âb-ı dîdemle seni besledüm ey nahl-ı kadüm
‘Âfiyet ğayra naşîb oldu ne çäre semerüñ

(CXCVI/4)

öleyazmak: ölecek duruma gelmek, neredeyse ölmek.

Başa bir nâme yazub kesrümi cebr eylemedüñ
Öleyazdum saña aĥvâlimi [ben] yaza yaza

(CCLXVIII/4)

sepmek: saçmak, dağıtmak.

Şu seper âteş-i hışm u ğazab-ı Mevlâ’ya
Dâne-i eşk ile gevher ola mı hem-pâye

(CCLXXV/1)

4.1. Arkaik Şekiller

Basîrî’nin Dîvânı’nda bugün arkaik sayılan bazı ek ve kelimeler vardır. Arkaik eklerden bazılarını şu şekilde saymak mümkündür: -eyin (CCCI/5), -cek (V/1).

Dîvân’da geçen bazı arkaik kelimeler ve bugünkü karşılıkları da aşağıya çıkarılmıştır:⁵⁶

irgürmek: ulaştırmak, eriştirmek.

Qoma zulmât-ı d elâletde **Başîrî** mânend
İrgür envâr-ı hüdâya beni yâ Rab yâ Rab

(XXIV/7)

ivmek: acele etmek.

İvmekle **Başîrî** gözün aç menzil alınmaz
Tevkîfine teshîline teysîrine muhtâc

(XLIII/7)

qanda: nerede, nereye.

Eşki müjemüñ qanda Furât u Ceyhün
Lücce-i baĥr-i pür-âşûba şebîh ola mı Şaĥ

(CLXXI/4)

56 Arkaik kelimelerin anlamları Cem Dilçin’in TDK Yayınlarından Çıkan *Yeni Tarama Sözlüğü*’nden yararlanılmıştır. Derleyen Cem Dilçin, TDK Yayınları, Ankara 1983.

Şuvarmak: sulamak, su vermek.

Vâcib biliyor qadhi qadeh-nüşlara şeyh
Farz oldu iki cām ile ‘aqlını şuvarmak
(CLXXXIV/3)

özge: başka, gayri.

Hañadan özge bir endîşe-i şavābum yoq
Şayılsa biñ güneñüm var bir şevābum yoq
(CLXXXVII/1)

Basîrî, arkaik şekillerin yanında Türkçe’de isimden fiil yapmak için en yaygın kullanılan eklerden birisi olan “la” eki’ni de kullanmıştır. -la eki “gibi olmak” anlamına gelir. Musa gibi olmak anlamına gelen Mûsa’lanmak gibi şekilleri kullanarak vezin ve kafiyede kolaylık sağlamıştır. La ekini kullanmadığı takdirde Mûsa gibi olmayı söylemede zorlanabileceğini düşünerek böyle bir kullanımı tercih ettiği ifade edilebilir.

Nefs-i cāhil şadrdan server olub ra’nālanur
Gör belāyı bezm-i ‘irfān içre de bālālanur

Eylemezken **lā**yı **illā**dan temeyyüz⁵⁷ ol **bi-ğayır**
Bilmeyüb haddini bu hāliyle müsteşnālanur

İtse nuñk-ı lüknet-āmîziyle ezber muşhafı
İbtidā-yı Tūr’a vāşıl olıcaq Mūsā’lanur

Murğ-ı tab’ı süst-pervāz-ı hevā-yı hıfz iken
Qāf’a yetdükde sebu’-dāşānına ‘anqālanur

Hıfz-ı Qur’ān eyleyen hıfz-ı hüdüd itmek gerek
Yoksa her hāfiz **Basîrî** zu’mıla monlālanur

(XCVII)

57 Metinde “temeyyüz”den sonra “ol” kelimesi vardır.

Sonuç

Günümüzde resmî olarak Türkiye'nin sınırları dışında kalsa da Türkiye ve Türkler'le dînî, tarihî, lisanî ve kültürel bağı olan pek çok yer, pek çok insan vardır. Bu bölgelerde yüzyıllarca Türkler hâkim olmuş, Türkçe konuşulmuş ve yazılmıştır. Böyle yerlerden biri de Musul'dur. Musul yüzyıllardan beri Türkler'in yaşadığı, Türkçe'nin konuşulduğu bir yer olduğundan Türkçe şiir söyleyen pek çok şair de yetişmiştir. Bunlardan biri de Basîrî'dir. Ancak ne yazık ki bugüne kadar Basîrî ile ilgili ciddi ve ilmi bir çalışma yapılmamıştır.

Basîrî, 1700-1765 yılları arasında yaşamış asıl adı ... olan bir şairdir. Küçük yaşlarda gözlerini kaybettiği için eserlerinde Basîrî mahlasını kullanmıştır. Çok zeki bir hâfız olan Basîrî, dînî ve ilmî alanlarda da kendini yetiştirmiş ve zamanla tanınan birisi olmuştur. Zamanla Arapça, Farsça ve Türkçe eserler vermiş olan şair, Türkçeyi şiir dili olarak çok başarılı bir şekilde kullanmıştır. Basîrî'nin incelediğimiz Dîvân'ı, sadece gazellerden oluşmaktadır. Dîvân'da toplam 322 gazel bulunmaktadır. Basîrî şiirlerinde vezin, kafiye ve redifleri başarılı bir şekilde kullanmıştır. Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerle kafiye yapmada oldukça başarılı olduğu söylenebilir. Dönemine göre sade bir dili vardır. Bazı şiirlerinde uzun terkipler olması, Arapça-Farsça kelime ve terkiplerin varlığı dilini çok fazla ağırlaştırmamıştır.

Vezin gereği ise bazı kelimelerde tasarruflarda da bulunmuş olan Basîrî'nin hemen hemen tüm edebî sanatları yerli yerinde kullanması, onun başarılı bir şair olduğunu da göstermektedir. Özellikle teşbih, mübalağa, tezat, telmih, cinas, irsal-i mesel, leff ü neşr ve hüsn-i ta'lil gibi sanatlarda güzel örnekler vermiştir. Şiirlerin muhteva yönünden en güçlü yanı ana temasının aşk olmasıdır. Manzumeler büyük oranda aşktan bahsetmektedir. Basîrî'nin Dîvân'ı dışında, Musul kuşatmasının anlatıldığı Türkçe Urcûze, nahivle ilgili ed-Dürerü'l-Manzûme ve's-Surerü'l-Mahtûme, Musul'un İran hükümdarı Nâdir Şâh tarafından kuşatılmasını anlattığı Arapça Urcûze ve Musul kuşatmasını cümmel tekniğiyle yazdığı Dâdiyye isimli eserleri vardır. Eserlerinden de anlaşılacağı üzere, Musul kuşatması konusunda hem Arapça hem de Türkçe urcûzeler yazması söz konusu olayın Basîrî'nin hayatında büyük bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Kaynaklar

- Abdulkadir eş-Şehbânî (1936). *Şuarâ-yı Bağdat ve Küttâbuhâ Eyyâme Davud Paşa*, Bağdat.
- Akkuş M.(2008). *Hatîbî, Tezkire-i Şu'arâ-yı Bağdat*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., Ankara.
- Ahmet Vefik Paşa, (2000), *Lehçe-i 'Osma' nî*, TDK Yayınları, Ankara.
- Aksoy, Ö, A, (1984), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, C. 2, Deyimler Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara.
- Aksoyak, İ. H., (2008) "Osmanlı Şairlerinin "Aruz Tasarrufları" ve Araştırmacıların Gereksiz Müdahaleleri", *Turkish Studies (Prof. Dr. İsmail Ünver Adına - İmla Özel Sayısı)*, vol. 3/6, s. 59-74.
- Aydiner, M., (2007), "Ragıp Paşa", TDV. İslâm Ansiklopedisi, C. XXXIV, s. 403-406, İstanbul.
- Benderoğlu, A., (1989). *Irak Türkmen Edebiyatı Tarihine Bir Bakış*, Dârû's-Şuûnî's-Sekâfeti'l-Âmme, 1989, Bağdat.
- Bilkan, A. F., (2011), *Nâbî Dîvânı I-II*, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- Cengiz, H. E. (1986). "Divan Şiirinde Musammatlar" Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı (Divan Şiiri). TDK Yayınları, Ankara.
- Coşkun, V. (2012). *Türkçenin Ses Bilgisi*, IQ Kültür Sanat Yay., 2. bs., İstanbul.
- Çapan, P., (2005), *Mustafa Safâyî Efendi, Tezkire-i Safâyî (Nuhbetü'l-Âsâr Min Fevâ'idü'l-Eş'âr) İnceleme-Metin-İndeks*, Ankara.
- Çavuşoğlu, M., (1992), "Basîrî (ö. 941/1534-35)", TDVİA, C. 5, s. 105-106.
- Demirbağ, Ö, (1999), *Koca Ragıp Paşa ve Divan-ı Ragıp*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Van.
- Dilçin, C. (2009). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Dilçin, C. (2011). *Divan Şiiri ve Şairleri Üzerine İncelemeler*, Kabalıcı Yayınları, İstanbul.
- Ebi'l-Fadl Muhammed Halil b. Ali el-Murâdî, *Silkü'd-Dürer Fî A'yânî'l-Karnî's-Sânî 'Aşar*, Dârû'l-Beşâirî'l-İslâmiye, 3. Baskı, Beyrut 1988, C. 2, s. 102.
- Esrar Dede, (2000), *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye*, (hzl. İlhan Genç), Ankara.
- Hüseyn Ayvansarâyî, (1985), *Mecmua-i Tevârih*, (hzl. Fahri Ç. Derin-Vahid Çabuk), İstanbul.
- Bayatlı, H. K. (1996), *Irak Türkmen Türkçesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Bayatlı, N. A.(1975), *XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi, İstanbul.
- Hatîbî, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Bağdat*, hzr. Mehmet Akkuş, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 69
- Hürmüzlü, H. (2003). *Kerkük Türkçesi Sözlüğü*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul.
- İpekten, H. (1996). *Fuzûlî, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- İpekten, H. (1999). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yay., İstanbul.
- İpekten, H., İsen, M.-Toparlı, R.-Okçu, N.-Karabey, T., (1988), *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara.
- İmâd Abdü's-Selam Raûf, *ed-Dürerü'l-Manzûme ve's-Sararu'l-Mahtûme*, Matbû'âtü'l-Mecma'i'l-İlmî el-İrâkî, C. 25, s. 208
-, *Mecelletü'l-Mecma'i'l-İrâkî*, Matbû'âtü'l-Mecma'i'l-İlmî el-İrâkî, 1973, s. 207
- İnal, İ, M, K, (1969). *Son Asır Türk Şairleri*, MEB. Yay., İstanbul.
- İslâm Ansiklopedisi. "Bağdat" maddesi, Devlet Kitapları, C. II. s. 205. 211; "Davud Paşa" maddesi. C. III, 496, 1970, İstanbul.

- Kara, M., (1998), *Türkmen Türkçesi ve Türkmen Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kılıç, F. (2017), *Tezkîre-i Şu'ârâ-yı Şefkat-i Bağdâdî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap, Ankara, 2017, s. 51
- Kurnaz, C. (2004). *Eski Türk Edebiyatı*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Levend, A. S. (1984). *Divan Edebiyatı kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Levend, A. S. (1973). *Türk Edebiyatı Tarihi*, TTK Yay., Ankara.
- Macit, M. (2005). *Divan Şiirinde Âhenk Unsurları*, Kapı Yay., İstanbul.
- Macit, M., (2006). "İlk Klasik Dönem (1453-1600) Şiir", *Türk Edebiyatı Tarihi*, (editörler: Talât Sait Halman, Osman Horata vd.), 2. C., C. Turizm ve Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul.
- Mehmed Süreyya, (1315), *Sicill-i Osmânî*, İstanbul.
- Zübeyiroğlu, R., Mehmet Tevfik Efendi, (1989), *Mecmuatü't-Terâcîm*, İstanbul Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul.
- Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Na'îli: Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, (hzl. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı), Ankara 2001, C. 1-2, s. 101.
- Muhtaroğlu, V., (2002). *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. C. 1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Muhammed Emin el-Ömerî, *Menhelü'l-Evliyâ ve Meşrabü'l-Esfiyâ*, C.1, s. 241-242.
- Muhammed Mustafa el-Ğulâmî, *Şamâtatü'l-Anber*, Matbâ'atu'l-Mecmai'l-İlmî el-İrâkî, 1977, s. 125
- Murâdî, Silkü'd-Dürer, *Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiye*, 3. Baskı, Beyrut 1988, C. 2, s. 102
- Nurî, M. K. (1987). *Erbil ve Amirli Ağızları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Onay, A. T. (1996). *Türk Şiirlerinin Vezni*. (haz. C. Kurnaz), Akçağ Yayınları, Ankara.
- Onay, A.T. (2009). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, (hzl. Cemal Kurnaz), H Yayınları, İstanbul.
- Pala, İ. (1989). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Akçağ Yayınları, Ankara.
- Saîd Deveci, *Mahtûtâtü'l-Mektebeti'l-Merkeziyye Fî'l-Musul*, Matbâ'atu'l-Mecmai'l-İlmî el-İrâkî, 1967.
- Saraç, M. A. Y. (2007). *Klasik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü – Kafîye*, 3F Yayınevi, İstanbul.
- Sertoğlu, M. (1986). *Osmanlı Tarih Lûgati*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Solmaz, S. (2005). *Ahdî ve Gülşen-i Şuarası*, AKM Yay., Ankara.
- Süleyman es-Sâyiğ, *Târîhu'l- Musul*, C. 2, s. 171-173.
- Ş. Sa'îmî, (1987 ve 1317), *Ka'mu's-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul
- Şeyhî Mehmed Efendi, (1989), *Vaka'yü'l-Fuzala (Şaka'yık-ı Nu'mâniye ve Zeyilleri)*, (hzl. Abdülkadir Özcan), İstanbul.
- Şentürk A., Kartal A. (2010). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Tahirü'l-Mevlevî (1994). *Edebiyat Lûgati*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Terzibaşı, A., (1963). *Kerkük Şairleri*. C. 1. Zaman Basımevi, Bağdat.
- Tuman, M. N. (2001), *Tuhfe-i Na'îli: Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, (hzl. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı), C. 1-2, Ankara.
- Tuzcu, K., *Klasik Arap Şiirinde Recez ve Urcûze*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.
- Usâmeddin 'Osmân b. 'Ali Murâd el-Umerî, *er-Ravdu'n-Nadr Fî Tercümeti Üdebâil-'Asr*, Matbâ'atu'l-Mecmai'l-İlmî el-İrâkî, 1973, C. 1, s. 586

- Vasfî, İ. S. (2001). *Irak Türklerinde Deyimler ve Atasözleri* (II. Baskı). Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Yasin b. Hayrullah el-Hatîb, *Münyetü'l-Udebâ Fî Târîhi'l-Musuli'l-Hudebâ*, Tahkîk: Saîd Deveci, s. 256.
- Yorulmaz, H. (1989), *Koca Ragıp Paşa Divanı*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ensütüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- ez-Ziriklî Hayreddîn, *el-Aclâm –Kâmüsü Terâcim Li-Eşheri'r-Ricâl Ve'n-NisâC Mine'l-âArab ve'l-Müsta'rebîn Ve'l-Müsteşrikin*, 2002, C. 2, s. 320-321

